

פתחים וחצרות

פתיחה

המשנה

דינו של רב הונא

פתח אהל מועד

כבנין היכל

בית סאתיים

פתח מבוי

דינו של רב חסדא

שיעור ד' אמות

א. יציאה מחוץ לתחום

ב. מעביר ד' אמות ברשות הרבים

ג. ד' אמות של אדם קונות לו

ד. מקומו של מת מצוה

ה. התפשטות בית האדם החוצה

פירוק משא כתנאי

אין חולקין את החצר

הזבל

ההגיון בחלוקה לפי פתחים

התייחסות הזבל לפתח

פתיחה

הבית בו אנו חיים מהווה לכאורה אמצעי למסתור מפני כוחות הטבע ותו לא. כזו אמורה גם להיות ההתייחסות לבית, לפתחו, לחצר שסביבו, לרחוב ולעיר.

גם במובן הכלכלי משמש הבית כנכס וכל דיון לגביו יהיה ברמת הראיות הקלאסית הנהוגה בדיני ממונות. דעות האמוראים בגמרא שנחלקו בחלוקת חצר בין שכנים וכמו כן דברי תנאים ואמוראים נוספים, שופכים אור חדש על היחס לבית, אור שחודר עד תוך תוכי דיני הממונות.

במאמר זה נעשה נסיון לחשוף חלק מן האור הזה תוך ניתוח למדני של הסוגיה, השוואת המסקנות הלמדניות למקורות הלכתיים היוצרים זיקה בין תחום דיני הממונות לבין תחום הקודש והמקדש. בנוסף מובאת גם השוואה למקור פנימי-קבלי המגדיר את אותם מושגים במשמעותם הפנימית.

הנסיון הזה, כמו רבים נוספים שנעשים כיום בעולם ישיבות ההסדר רואה לנגד עיניו את דברי הרב קוק¹:

הננו קרואים לסול מסילות כאלה באורחות הלימוד שעל ידיהן תתחברנה ההלכה והאגדה חיבור עצמי.

המשנה

משנה²:

אין חולקין את החצר עד שיהא ארבע אמות לזה וארבע אמות לזה.

גמרא:

אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: ארבע אמות שאמרו חוץ משל פתחים. תנ"ה: אין חולקין את החצר עד שיהא שמונה אמות לזה ושמונה אמות לזה, והא אפן תנן ארבע אמות לזה וארבע אמות לזה? שמע מינה כדברי אסי, שמע מינה.

בצורה ברורה, ניכרת כאן חלוקה בין ארבע האמות הקרובות לפתח ובין אלו שאינן קרובות, חלוקה שיש להבינה. האם דברי המשנה בהמשך: "זה הכלל, כל שיחלק ושמו עליו חולקין ואם לאו אין חולקין", מתאימים לשיעור ארבע אמות או דווקא לשמונה? מפשט דברי הגמ' וכפי שלמדוה חלק מן הראשונים³, עולה כי דווקא שיעור שמונה אמות הוא הקובע ואין כל נפ"מ הלכתית לקביעת ארבע האמות. להבנה זו נצטרך להסביר מדוע כתבה המשנה את שיעור ארבע האמות, הרי לחצר בגודל כזה אין לכאורה שם חצר כלל ומדוע לא לכתוב כברייתא, שמונה אמות? אם ארבע האמות הקרובות לפתח נקבעו לצורך פירוק משא והרחוקות לצורך שאר תשמישים (כפי שמחלק רש"י), מה לי צורך זה או צורך אחר? הרשב"א, לעומתם, קובע שבמקרה שיש ארבע אמות לכל אחד תתבצע חלוקה וכן אם יש שמונה אמות ומעלה, ברם, בין ארבע לשמונה לא תתבצע החלוקה. גם לדבריו נצטרך להבין מה בין הארבע הקרובות לאלו הרחוקות. אם הארבע הקרובות משמשות לפירוק משא, הרי שפירוק משא מגדיר את החצר כראויה לחלוקה, ולמה בגודל שש על ארבע לא תהיה ראויה?

בהמשך הגמרא:

אמר רב הונא חצר מתחלקת לפי פתחיה ורב חסדא אמר נותנין ארבע אמות לכל פתח ופתח והשאר חולקים בשווה.

1. אוה"ק א, עמ' כ"ה.

2. בבא בתרא י"א ע"א.

3. הרי"ף, הרא"ש ועוד.

ראשית, יש להגדיר את המציאות בה דנים רב הונא ורב חסדא. הרי לא יתכן לומר שפסקו את דינם גם במקרה בו קנה האחד מחברו את החצר או במקרה שהשותפות נעשתה כתוצאה מקניה משותפת, שהרי במקרה כזה יש לנו דינים בחלוקה יחסית של שותפות.

הר"י מגאש העמיד את דבריהם בחצרות הכפרים, שניקנו רק אגב הבתים ומכוחם ולכן יש מקום לחלוקה הנ"ל.

רש"י במסכת ב"ב העמיד בחולק נכסיו על פיו, ואף הוא עקף בדרך זו את הבעיה המוצגת לעיל, הבנים לעולם לא ירשו את החצר כמות שהיא ודין החלוקה עומד בפני עצמו.

במסכת סוכה⁴ מעמיד רש"י ב"חצר שהיו בתים פתוחים לה וחילקה שני אחים ביניהם... ומתעלם מהעמדתו במס' ב"ב בחולק נכסיו על פיו⁵. מלשונו של רש"י עולה שאין לחצר היורשים הגדרה בפני עצמה ובכל מקרה היא תשווה לבתים. רש"י כותב: "חצר שהיו בתים פתוחים לה וחילקה שני אחים ביניהם זה נטל שלושה בתים קטנים וזה נטל כנגדן בית גדול אם באו לחלק אוירא של חצר, זה שנטל שלושה בתים קטנים נוטל ג' חלקים כמניין שלושה פתחים וזה נוטל רביע... נשים לב שרש"י מתייחס גם לחצר וגם ל"אוירא" של החצר. החצר היא בתי החצר וה"אוירא" היא החצר עצמה. יש לנו את הקומפלקס כולו - "החצר" ואת האוירא אותו באים לחלוק מאוחר יותר. קודם הרצון לחלוק אין הגדרה נפרדת לבתים ולחצר והאחים ירשו את כל הקומפלקס כאחד. הם קיבלו את החצר כחלק ממבנה הבתים וככזו גם יחלקו בה.

כעת, אחרי שבררנו את העמדת דברי רב הונא ורב חסדא, עלינו לברר את מקור דינם וסברתו.

דינו של רב הונא

דינו של רב הונא קשה ביותר, מה הביא את רב הונא לפסוק שחלוקת חצר תתבצע יחסית למספר הפתחים של כל אחד מדיירי החצר? מדוע לא לחלק לפי מספר החולקים, ומה הנפ"מ כיצד קנו את החצר? (אפילו אם קנו את החצר ע"י החזקה בבתים, מה לי חזקה מרובה ומה חזקה מועטת?)

הראשונים נגעו בשאלה זו והסבירו את היחס המיוחד שבין החצר לפתחים.

רש"י כתב: "לפי שהחצר עשוי ליציאה וביאה שדרך החצר נכנסין ויוצאין מן הבתים לרה"ר ומכניסין משאותיהן ופורקין לפני פתחיהם לפיכך חצר מתחלקת לפי הפתחים".

וה"י רמ"ה⁶ כתב: "דכולה חצר תשמישתיה דפתחים היא וזכותא ידידיה בתר פתחים אזלא".

4. דף ג' ע"א.

5. לא נתייחס כעת לסתירה ברש"י אלא להבנת דבריו במקומם.

6. אות קל"ז.

נראה ששניהם מכוונים לאותו עניין, החצר כולה משמשת ליציאה וביאה ולכן כולה תשמיש הפתחים ומתחלקת לפיהם. הסבר זה זוקק הבנה, שכן לכאורה החצר משמשת למגוון שימושים שרשיי אף התייחס אליהם בהסברו למשנה שהובא לעיל, ומדוע להתייחס דווקא לשימוש הזה? זאת ועוד, מדוע אם החצר היא תשמיש הפתח, והכוונה לכאורה שמשתמשים בחצר כדי להגיע לפתח, תתחלק החצר לפי מס' הפתחים שבה? מדוע אם החצר עשויה ליציאה וביאה, היא תתחלק לפי פתחים? הרי לא לפי מס' הפתחים - מס' הכניסות. לחצר, שנאמר שהכניסות עצמן הן שקנו את החצר, אלא "זכותא דידה בתר פתחים אזלא" מה גורם א"כ לייחוס החצר לבתים באופן כה מוחלט (כמו"כ, מעבר לפריקת המשא בארבע האמות הקרובות לפתח, עצם הכניסה דרך החצר אינה שימוש בה אלא אילוצי).

קודם שניגש לביאור דינו של רב הונא נגדיר את מסקנתנו מדברי הראשונים הנ"ל: החצר נספחת לפתחי הבתים ונחשבת כחלק מהם וכתוצאה מכך, מתחלקת על פיהם. הרחבת הגדרה זו תתן לחצר משמעות של מקשרת בין הבית שבפנים לבין החוץ וככזו תחשב לפתח הבית.

ננסה למצוא מקור בו תהיה התייחסות דומה ליחס שבין החצר לפתח, ממנה יכול היה רב הונא לשאוב את דינו, במידה והשוואה כזו אכן תתקבל על הדעת.

פתח אהל מועד

בפרשת תצווה, לגבי אכילת בשר איל המילואים, אומרת התורה⁷: "ואכל אהרן ובניו את בשר האיל ואת הלחם אשר בסל פתח אהל מועד". רש"י במקום נזקק לבאר מדוע נאמר פתח אהל מועד והרי אכילת קדשים מותרת בחצר כולה, ומפרש (פס' ל"א):

במקום קדוש - בחצר אהל מועד שהשלמים הללו קדשי קדשים היו.

פתח אהל מועד - כל החצר קרוי כן.

התורה קוראת א"כ לכל חצר אהל מועד - פתח, וזאת לא רק במקום הנזכר לעיל. לדוגמה: בפרשת אחרי מות⁸ לגבי שחוטי חוץ אומרת התורה: "וזרקו את הדם על מזבח ה' פתח אהל מועד", ואף כאן הכוונה לחצר שם נמצא המזבח.

יכולים אנו לומר כעת כי יתכן שמקורו של רב הונא טמון בהשוואת היחס שבין חצר המשכן לפתח אהל מועד ליחס שבין חצר הבתים לפתחיהם.

האם אמנם ניתן להשוות? האם מתקבל על הדעת לומר שרב הונא שאב את דין החצר מהשוואתה לחצר המשכן?

בשלב הבא נתמודד עם שאלות אלה ע"י בחינת יחסם של חז"ל להשוואה כזו.

7 שמות כ"ט, ל"ב.

8 ויקרא י"ז, ו'.

כבניין היכל

במשנה ב"ב⁹

המוכר מקום לחברו וכן המקבל מקום מחברו לעשות לו בית חתנות לבנו... בית קטן... טרקלין... רומו - כחצי אורכו וכחצי רוחבו. ראייה לדבר, רשב"ג אומר: כבניין היכל.

ובגמ' שם:

ראייה לדבר, מאן קתני לה? איכא דאמר רשב"ג קתני לה והכי קאמר: ראייה לדבר מניין? רשב"ג אומר, הכל כבניין היכל. ואיכא דאמר ת"ק קאמר לה ורשב"ג אתמוהי קא מתמה, והכי קאמר ליה לת"ק: מבניין היכל! אטו כולחו כבניין היכל עבדי?

בצורה מפורשת מוצגת במשנה זו דעת תנאים (או רשב"ג או ת"ק ורשב"ג חולק) הקושרת בין מידות גובהו של בית המקדש לבין חיוב לבנות כך לאדם פרטי במקרה שלא ברור מה סוכס.

הלכה זו נמצאת לצידן של הלכות רבות העוסקות במקרים בהם לא ברור מה סוכס בין המוכר ללקוח. המשניות קבעו את הדין ופרטוהו במקרים רבים ומגוונים.

את דיני המשנה, כולל את דין המוכר בית, מסייג הרמב"ם¹⁰ בצורה משמעותית:

וזה עיקר גדול בכל משא ומתן הולכין אחר לשון בני אדם באותו המקום ואחר המנהג. אבל מקום שאין בו מנהג ידוע ולא שמות מיוחדים אלא יש קורין כך ויש קורין כך, עושין כמו שפרשו חכמים בפרקים אלו.

משנתנו עוסקת א"כ במקרה בו אין מנהג מדינה ואין יכולת לברר למה התכוון האדם, משנתנו מגדירה את הבית במובנו האובייקטיבי ללא תלות בדעת בני אדם והיא קובעת:

כבניין היכל.

השוואה זו בין גובה הבית לגובה המקדש, מובאת גם בתחילת מסכת בבא בתרא¹¹ בהקשר של בית שנפחת או שנפחתה תקרתו והעליון לא מוכן לצאת מן הבית ע"מ לאפשר לתחתון לתקן את ביתו, ואף שם נחלקו ביכולת להשוות.

וה"מ היכא דלא אתנו גבי הדדי אבל אתנו גבי הדדי, סתרי ובנו. וכי אתנו בהדי הדדי עד כמה? אמרו רבנן קמי דרבא משמיה דמר זוטרא בריה דרב נחמן דאמר משמיה דרב נחמן: כאותה ששנינו רומו כחצי אורכו וכחצי רוחבו. אמר להו רבה: לאו אמינא לכו לא תתלו ביה בוקי סריקי ברב נחמן? הכי אמר רב נחמן: כי דדיירי

9. צ"ח ע"ב.

10. הל' מכירה כ"ו ה"ח.

11. ז' ע"א.

אינשי. וכמה? אמר רב הונא בריה דרב יהושע: כי היכי דעילי איסוריתא דמחוזא והדר.

ניתן לומר שאף פה ישנה מחלוקת על עצם הדימוי, אך לפי פירוש זה ניתקל בבעיה בפסיקת ההלכה. הרמב"ם פסק לגבי הבונה לחברו שהדימוי אכן מתקבל, ואילו כאן פסק כרב נחמן¹². ניתן לומר שהדין אכן נכון מבחינה אובייקטיבית אך הוא נאמר לגבי ההלכה למעשה במחוזא ובמקרה זה כבר סויגה ההלכה של רומו כחצי אורכו וכחצי רוחבו, רק למקומות בהם לא ניתן לקבוע מהו "כדדיירי אינשי"¹³. כדי לבסס את הטענה האמורה לעיל בדבר היכולת לדמות את ביתנו למקדש, נתבונן בעוד שתי דוגמאות בהן השוו חז"ל בין השניים.

בית סאתיים

במשנה בעירובין¹⁴ מובא דין פסי ביראות היוצר רשות היחיד, ורבי יהודה מסייג את גודל השטח המוקף:

עושין פסין לביראות... ומותר להרחיק כל שהוא (רש"י: כל מה שבליבו לעשות היקף גדול) ובלבד שירבה בפסין. רבי יהודה אומר: עד בית סאתיים. אמרו לו: לא אמרו בית סאתיים אלא לגינה ולקרפף.

בגמ' בהמשך העוסקת במחלוקת של ת"ק (אמרו לו) עם ר"ע המובא בהמשך ואומר ששטח רה"י שלא הוקף לדירה הוא שבעים אמה ושיריים על שבעים אמה ושיריים, מובא ההבדל בין ת"ק לר"ע: "איכא ביניהו דבר מועט, דתניא: רבי יהודה אומר דבר מועט יש על שבעים אמה ושיריים ולא נתנו חכמים בו שיעור. וכמה שיעור? סאתיים כחצר המשכן". עפ"י הסבר רש"י במקום, גם ר"ע וגם ת"ק משערים את הגודל עפ"י חצר המשכן והמח' ביניהם היא בצורת המדידה. אנו רואים פעם נוספת בה משווים חז"ל בין חצרנו לחצר המשכן, במקום בו הם מחפשים את גודל "מקום הדיור" האובייקטיבי, שלא מתחשב בכוונה החיצונית של האדם - שלא הוקף לדירה.

פתח מבוי

משנה¹⁵:

מבוי שהוא למעלה מעשרים אמה ימעט, רבי יהודה אומר: אינו צריך.

12. הל' שכנים פ"ד ה"ז.

13. מובן שגם אם יש מחלוקת בזה, ההשוואה נעשתה ע"י אחד הצדדים וזה מספיק לענייננו.

14. י"ח ע"א.

15. ערובין ב' ע"א.

גמ':

אמר רב יהודה אמר רב: חכמים לא למדוה אלא מפתחו של היכל, ורבי יהודה לא למדה אלא מפתחו של אולם.

גם במקרה זה בחרו חכמים בלימוד גודל הפתח האובייקטיבי מן המקדש, ולא ערכו סטטיסטיקה שתשער את הגודל המקסימלי הנהוג בפתחים. בתוספתא¹⁶ מובאת השוואה זו בצורה מפורשת: "מבוי שגבוה מעשרים אמה יתר מפתחו של היכל, הרי זה צריך למעט... הרחב מפתחו של היכל הרי זה צריך למעט".

נוכל לסכם ולומר שברור ללא ספק שרב הונא היה יכול לעשות השוואה כזו אף הוא, והשוואה זו לא היתה חזיון נדיר אצל תנאים ואמוראים. את ההגיון בהחלת שמו של פתח הבית על כל החצר ננסה לברר בהמשך.

האם נמצאת בספרות הפנימית התייחסות לבית ולחצר בצורה דומה? אם נמצא כזו, נוכל לומר שיתכן שרב הונא הבין שביתנו מהוה ביטוי מעשי ל"בית" הרוחני, ולכן השווה ביניהם.

הרמ"ק בערכי הכינויים, בערך חצרות מביא וז"ל:

ה' פ' בזהר פר' ויחי (דף רמ"ח) כי בתי בראי שהם ז' ימי הבנין נקראים חצרות ה' והטעם כי כמו שהחצר בית שער לבית והבית נעלם מן החצר וצנוע כן הז' ימי הבנין הם נגלים והם בית שער לג' ספירות עליונות שהם נעלמות מהכל.

החצר היא החלק החיצון של הבית והיא נקראת בפי הרמ"ק "בית שער" שמשמעותו פתח הבית. בתחילת המאמר הגדרנו את החצר כמקשרת בין הבית לחוץ וזהו גם תפקידה בשימוש הקבלי במושג בית.

דינו של רב חסדא

לפי רב חסדא ניתנות ארבע אמות לכל פתח ופתח. על הסיבה לתת ארבע אמות לכל פתח מובא בגמ'¹⁷: "טעמא מאי משום פירוק משאו". הגמרא גם מגדירה, כתוצאה מהבנה זו, שפתח שלא נועד לפירוק משא לא יקבל ארבע אמות בחצר. נניח שהכוונה היא שכל פתח זקוק לדי אמות כדי לפרוק את המשא מעל גבי הבהמה ולכן הוא מקבלם, וע"פ רציונאל זה ננסה לבחון את דיני נתינת ארבע האמות.

ראשית, עולה השאלה, מדוע לתת ד' אמות לכל פתח ופתח, הרי המדד לצורכו של האדם בפירוק משאו אינו כמות פתחיו, לכאורה צריך היה לתת לו לבחור פתח אחד בו יפרוק את משאו. שנית, יש לעיין בגודל הפתחים: רש"י מסביר שד' האמות ניתנות לפי רוחב הפתח, ומתבסס על הברייתא המובאת בגמ': "היה לזה פתח רחב שמונה אמות, נוטל שמונה

16. ערוכין פ"א ה"א.

17. ב"ב י"א ע"ב.

אמות כנגד רוחב הפתח וד' אמות בחצר". רש"י מרחיב את העיקרון המובא בבריתא גם למקום בו יהיה הפתח צר מד' אמות.

פירושו של רש"י זוקק הבנה שכן אם ארבע האמות ניתנות לצורך פירוק משא, מדוע פתח צר יקבל שטח שכמעט ואין בו כדי עמידת חמור?

גם לרא"ש¹⁸ שפסק שלפתח הצר מארבע אמות יינתנו ד' על ד' אמות, צריך ברור, מדוע לפתח רחב עשר אמות יינתנו ד' על עשר, הרי המינימום לפריקת משא הוא ד' על ד' כפי שכתב הרא"ש במפורש בסוף דבריו ומדוע יקבל יותר מהמינימום?

בעיה קשה עוד יותר עולה מדברי הגמ' לגבי "האי פירא דסופלי" עליו אומר אמימר שיש לו ארבע אמות לכל רוח ורוח אלא אם כן ייחד לו פתח שאז מקבל ארבע אמות לפתח זה בלבד. רש"י וה"יד רמה" מתארים את הפירא כחפירה. אצל רש"י היא נועדה להשלכת גרעיני תמרים למאכל בהמה, ואצל ה"יד רמה" נועדה לצורך עירובם של אלו האחרונים בעורות. בין כך ובין כך השאלה זועקת ועולה: כמה שטח לפירוק משא דורשת אותה חפירה? האם כשייחד לה פתח, נזקק לפחות פירוק משא ולכן מקבל רק ארבע אמות לפתח זה? הרמב"ם¹⁹ מביא הלכה דומה לגבי בית שיש לו פתחים מכל רוחותיו ואף כאן עולה שאלה דומה.

לסיכום: מצד אחד ראינו שכל פתח ופתח מקבל ארבע אמות לפירוק משא, ראינו גם שגודל השטח הוא פונקציה של גודל הפתח ולא של כמות המשא הנכנסת לבית (אותה ניתן לשער בצורה סבירה יותר עפ"י מסי' האנשים הגרים בבית), ולפי רש"י יתכנו מצבים שגודל הפתח יהיה קטן ביותר ויקשה מאד לפרוק שם את משאו. נפגשו גם עם סוגיית "פירא דסופלי" בה נפסק שחפירה (או בית, לשיטת הרמב"ם) בעלת פתחים לכל צדדיה תקבל ארבע אמות לכל סביבותיה. כל אלה מכוונים אותנו לומר, **שהפתח** הוא שמקבל ד' אמות ולא הצורך בפירוק משא. מצד שני הגמ' מסייגת במפורש את נתינת ד' האמות רק לפתח שיש ממנו פירוק משא, ובזה קובעת לכאורה שד' האמות ניתנות לצורך **פירוק המשא**.

שיעור ד' אמות

נעיין בשיעור אותו קבעו חז"ל לנתינת שטח לפני כל פתח ופתח. הרי ברור שהוא לא נקבע ע"פ הצרכים והוא במידה רבה פונקציה של גודל הפתח, כפי שכבר הוזכר לעיל. כיצד אי"כ קבעו חז"ל את שיעורם?

בכמה אופנים שונים מוזכר שיעור ד' אמות כמקומו של אדם, ננסה להתבונן במקורות השונים ולהגדיר את ענינו של השיעור הזה ואת השלכתו לסוגייתנו.

18. ב"ב פ"א ס' ל"ח.

19. הל' שכנים פ"ב ה"ב.

א. יציאה מחוץ לתחום

במשנה בעירובין²⁰:

מי שהוציאוהו נכרים או רוח רעה (רש"י: מחוץ לתחום) אין לו אלא ד' אמות.

רש"י²¹ מביא משנה זו כמקור לקביעתו ש"מקום לכל אדם ד' אמות", המובאת בהקשר דומה - השובת בתל - שם אומר רש"י שחידושה של הגמ' נוגע רק מד' אמות ואילך, שכן "מקום ד' אמות לכל אדם".

אדם שיצא מחוץ לתחום שבת, אסור לו לזוז ממקומו באופן מוחלט, ההיתר להלך ד' אמות נובע מהתפשטות מקומו של האדם לכל ד' אמותיו סביבו, כל ד' האמות לכל רוח הופכות להיות מקומו הוא.

בספרי²² מובא דין זה וסברתו בצורה מפורשת יותר:

...ת"ל אל יצא איש ממקומו, יהא לו מקום! וכמה! אמרו: ארבע אמות וכן מי שיצא שיכור וכן מי שהציאתו רוח רעה.

בצורה מפורשת מגדיר הספרי שמקור הדין הוא מקומו של אדם ששטחו ד' אמות.

ב. מעביר ד' אמות ברשות הרבים

בהסברו את שיוך מלאכת העברת ד' אמות ברשות הרבים למלאכת הוצאה כתולדה, מביא "בעל המאור"²³ את הסברו לאיסור העברה וז"ל:

אלא כל מעביר ד' אמות ברה"ר גמרא גמירי לה וכולהו תולדות דרה"י לרה"ר ניהו לפי שד' אמות בכל מקום קונות לו וכרשותו דמיין וכשמוציא חוצה להן או בזורק או במעביר כמוציא מרה"י לרה"ר דמי.

ג. ד' אמות של אדם קונות לו

בגמ' בבא מציעא²⁴:

אמר ריש לקיש משום אבא כהן ברדלא: ארבע אמות של אדם קונות לו בכל מקום. (מאי טעמא) תקינו רבנן דלא אתי לאינצויי.

כשרצו חכמים לתקן שיקנה אדם חפץ הנמצא בסמוך לו בחרו במרחק של ארבע אמות סביבות האדם. על שטח כזה, האדם שולט ומציאותו מתפשטת גם אם לא ביצע בפועל

20. מ"א ע"ב.

21. עירובין ט"ו ע"א. ד"ה "והוא מארבע".

22. ספרי זוטא פסקה ט"ו.

23. שבת צ"ו ע"ב (ל"ו ע"ב בדפי ה"ק).

24. י' ע"א.

מעשה שיחיל את קנינו בחפץ. דין זה מרמז אף הוא על משמעותו של שטח ד' אמות סביבות האדם.

ד. מקומו של מת מצוה

בירושלמי נזיר²⁵:

מת מצוה קונה מקומו ארבע אמות, אפילו שדה מלא כורכמין, שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ.

לא רק החי תופס מקום ד' אמות כי אם גם המת, ונראה שאף בזה תופס ד' אמות לכל רוח, וכך משמע בטור שכתב²⁶ וז"ל:

מנהגנו להתרחק מבית הקברות חמישים אמות... ויש מקומות שבונים בית לדבר זה... אבל לתוך ארבע אמות לא, דמת תופס ארבע אמות לקריאת שמע.

עניין זה של מקום ד' אמות מופיע במקומות נוספים במשמעות דומה, ביניהם: בגמ' בגיטין²⁷ לגבי השאלת מקום לאישה לעניין קבלת גט, בדין ארבע אמות של המתפלל שאסור לעבור לפניו²⁸ וכן בתוספתא²⁹: "לא יטיל אדם את המים במקום שמתפלל אא"כ הרחיק ארבע אמות". ובבית יוסף³⁰ הביא שאסור לשבת בד' אמותיו של המוחרס מפני שהם חצרו וכן הביא בעניין זה את הרשב"א בדין הבאת שליחות לתוך ד' אמותיו של השולח³¹.

השטח של ד' אמות לכל רוח או ד' אמות לכיוון מסוים, מקבל א"כ משמעות של התפשטות האדם אל מחוץ למקומו המצומצם ומעבר למקום בו הוא עומד³².

ה. התפשטות בית האדם החוצה

הדין של רב חסדא יכול לקבל עתה משמעות מעבר לסיפוק הצורך הפשוט של פירוק משא. ביתו של האדם מתפשט החוצה לחצר ותופס מקום ארבע אמות. הפתח שהוא נקודת המעבר בין החצר לבית האדם הוא המקום ממנו מתפשט שלטון האדם אל מחוץ לו למרחק ד' אמות.

25. פרק ז' הלכה א'.

26. יר"ד סי' שע"ו.

27. דף ע"ז ע"ב.

28. ברכות ל"א ע"ב ועיין משנ"ב ס"י ק"ב ס"ק ט"ו בשם ח"א ובמ"א מפנה לזהר חיי שדה ח"א קל"ג ע"ב ובמהדורת הרב אשלג עם פירוש הסולם, ע' ע"ז אות רכ"ט.

29. ברכות (ליברמן) פ"ב ה"ט.

30. יר"ד של"ד אות ב' ד"ה "וזה דין".

31. חו"מ ר"ז אות ה' ד"ה כתב הרשב"א.

32. ישנן הגדרות נוספות למקום חשוב וביניהן ד' על ד' טפחים עד שאמרה הגמ' (סוכה י' ע"א) שלא מצינו מקום חשוב פחות מארבעה וכן רה"י ד' על ד' טפחים. נראה לחלק שד' על ד' טפחים ודומיו (ג' על ג' וכד') מציינים מקום אובייקטיבי ואילו ד' על ד' אמות מציינות את מקומו של אדם כמבואר לעיל. עם זאת יש לציין שיתכנו משמעויות נוספות לד' אמות עיין עירובין ג' ע"ב לגבי כרם.

דינו של רב חסדא מהוה, אם כן, הרחבה של הגדרת מקומו של אדם. המקורות שהבאנו לעיל מורים על הגדרת התפשטות מקומו הפיזי של האדם (שהיא למרחק ד' אמות), ואילו רב חסדא משליך הגדרה זו גם על בית האדם, שאף הוא מתפשט ד' אמות החוצה דרך הפתח.

עתה, מובנים לנו גדרי הדינים בהם התקשינו טרם ההבנה הזו. מובן מדוע ניתנות ד' האמות לכל רוחב הפתח, שכן הבית מתפשט החוצה לכל אורך פגישתו עם החוץ. אין זה רק שטח הממלא את הפונקציה של מקום פריקת המשא, אלא זהו מקומו של האדם שמתרחב דרך פתח הבית - לחצר. כמו"כ מובן הדין של "פירא דסופלי" שמקבל ד' אמות לכל רוח ללא כל קשר לצורך במקום לשם פירוק משא, שכן המדד אינו פונקציונלי - כמה מקום צריך לפירוק משא אלא תלוי במציאותו של פתח שדרכו מתרחב בית האדם החוצה. עדיין מוטל עלינו להסביר את דברי הגמ': "טעמא מאי משום פירוק משא".

פירוק משא כתנאי

את דברי הגמ' הנ"ל ניתן לראות בשני אופנים:

א. הצורך בפירוק משא הוא הסיבה לנתינת ד' אמות לכל פתח.

ב. הצורך בפירוק משא הוא התנאי להגדרת הפתח כראוי לקבל את ד' האמות.

אם נסביר כאפשרות הראשונה הרי חוזרות לנו כל הקושיות שנפתרו בהבנת סיבה אחרת לנתינת ד' האמות, אולם אם נסביר כצורה השניה נוכל להעמיד את דברינו וליישב את הסוגיה.

כיצד נסביר אפוא את היות ד' האמות תנאי להגדרת הפתח?

כדי לענות על שאלה זו נגדיר מהי אותה התפשטות של הפתח החוצה, שהרי היא הנותנת לו את ד' האמות.

לפתח ישנן שני תפקידים: כניסה ויציאה. הכניסה משמשת להכנסת המשא מבחוץ, ולכניסה לתחום, והיציאה - להוצאת חפצים מן הבית ולמעבר לחוץ. התחום בו שולט הבית על סביבתו שייך כמובן לתחום ההכנסה אליו, כאשר אנו מכניסים לתוך הבית, אנו מכניסים את החפץ לתחום של הבית ולשליטתו.

מובנת עתה הגדרת חז"ל את הפתח שיוכל לקבל ד' אמות לפניו: כל פתח המשמש לשליטה של הבית על החוץ ואשר ממנו הוא מתפשט החוצה, יוכל לקבל את ארבע האמות שהן הן התפשטות הבית החוצה. מובנת היא קביעת חז"ל: "טעמא מאי משום פירוק משא".

אין חולקין את החצר

נחזור למשנה בה עסקנו בתחילת דברינו.

שאלנו, מדוע חילקה המשנה בין ארבע האמות הקרובות לפתח לבין אלו הרחוקות, במיוחד לאלה מן הראשונים שסברו שאין כל נפקא מינה הלכתית ביניהם, ועל הרשב"א

שסובר שתבצע חלוקה רק אם ישנן ארבע אמות או משמונה ואילך, הקשינו מדוע לא יסתפק אדם שיכול לקבל חצר בגודל שש אמות, בחצר זו, הרי אם ארבע אמות מספיקות לו לפירוק משא, שש על אחת כמה וכמה.

לאחר שראינו שארבע האמות הקרובות לפתח הן התפשטותו כלפי חוץ והן בעצם חלק ממנו, אנו מבינים את המשנה כפשוטה. "ארבע אמות, חוץ משל פתחים", של הפתחים לא נמנות עם האמות שניתנות לפתח אלא עם האמות ששייכות לו ומהוות חלק ממנו. החצר עצמה, משמשת לשאר תשמישים ואלה דורשים ג"כ ארבע אמות בפני עצמם וכל הראשונים מיושבים לשיטותיהם.

הזבל

סוגיה נוספת העוסקת בחלוקה לפי פתחים היא סוגיית חלוקת הזבל: "תניא נמי הכי: זבל מתחלק לפי פתחים, אכסניא לפי בני אדם".

גם רב חסדא מסכים לחלוקת הזבל לפי הפתחים ובירושלמי דין זה נאמר בשמו, מה שדורש ממנו לחלק בין חלוקת החצר עצמה לבין חלוקת הזבל על פיה.

הראשונים התבטאו בסגנונות שונים לגבי הבנת דין זה שבראיה ראשונית הוא קשה מאד. ה"יד רמה" מסביר ש"לפי רוב הבתים ירבה הזבל". סברא שמעיקרה קשה ביותר שהרי הזבל מתחלק לפי פתחים ולא לפי בתים.

רש"י מסביר "לפי שדרך הפתחים השליכוהו שם עד שנעשית אשפה". רש"י לא נזקק להסבר סברתי, מדוע הגיוני לחלק זבל שהושלך דרך הפתחים לפי הפתחים ולא לפי מס' הדיירים, למשל. רש"י מבאר מה היה הגורם הבסיסי לקביעת הדין כמות שהוא ובעצם משאיר לנו את המקום לחפש את הסברא והסיבה לקביעת הדין כמות שהוא.

מובן שכל המדובר הוא במקרה שכל בני החצר הפקירו או וויתרו על חלקם הפרטי בזבל, בעצם עירובו עם זבלם של כל בני החצר, שאם לא כן ברור מעל לכל ספק שהיינו מנסים להתחקות אחר מקורו של הזבל ולעני"ד לא היינו מעלים על דעתנו לחלקו לפי מס' הפתחים של כל אחד מבני החצר.

אמרנו כבר כי התפשטותו של הבית החוצה נעשית ע"י הכנסת דברים לתחומו וביטול השפעתו על החוץ נעשה ע"י הוצאה ממנו (ולכן פירוק משא הוא תנאי להתפשטות). בצורה אחת מתפשט הבית החוצה בהוצאת הדבר ממנו, והיא: הוצאת הזבל. בתהליך הברירה של הטוב מן הפסולת, מן הזבל, גובר הבית על החוץ ומנקז בו את הפסולת שלו.

ההגיון בחלוקה לפי פתחים

את החלוקה לפי פתחים אנו מכירים כבר מדין חלוקת חצר, אך לא הסברנו עדיין את ההגיון שמאחוריה. לאחר שראינו את התפשטותו של הבית על פני ארבע אמות בחצר, כחלק ממערכת התפשטות מקום האדם למרחק ארבע אמות, ניתן יהיה להסביר אף את

רב הונא. הדין של ארבע אמות הסמוכות לבית נהיר לרב הונא והוא מסכים אתו (לעניין **אפשרות** לחלוקת חצר) אלא שבעניין חלוקת החצר בין השותפים, לומד רב הונא מהשוואתו למשכן שהבית מתפשט על **כל** החצר, ו**כולה** מקבלת את שמו. רב חסדא לעומתו, סובר שכלל תשמישי החצר מפקיעים את שמו של הבית ממנה ומותירים לו רק מקום ד' אמות.

התייחסות הזבל לפתח

נראה שעתה ניתן יהיה להבין את חלוקת הזבל לפי הפתחים. לרב הונא מתיחס הזבל לפתח כחלק מהתפשטותו של הבית על כל החצר, וכפי שכבר הסברנו, בהוצאת הזבל מן הבית "שולט" הבית בחצר. לרב חסדא, יהיה חידוש מיוחד בחלוקת הזבל מה שלא נמצא בחלוקת החצר עצמה. לעניין השימוש בחצר כמקום הוצאת זבלים, מתייחסת כל החצר לפתח ואין כאן את המניעה שמנעו שאר תשמישים בעניין חלוקת חצר. לעניין יציאת הזבל החוצה אל החצר משמשת החצר כולה את הבית ובשימוש זה מתפשט הבית על כל החצר. מובן א"כ מדוע בדין זה של חלוקת הזבל יסכים גם רב חסדא להשתמש בשיטת החלוקה של רב הונא.